

**วิธีการวิจัย
ในงานอนามัยชุมชน
RESEARCH METHODOLOGY
IN COMMUNITY HEALTH**

รองศาสตราจารย์ ดร.วุฒิพงศ์ ภัคดีกุล

วิธีการวิจัย
ในงานอนามัยชุมชน

RESEARCH METHODOLOGY
IN COMMUNITY HEALTH

รองศาสตราจารย์ ดร.อุริพงษ์ ภัคติกุล

วิธีการวิจัยในงานอนามัยชุมชน

(Research Methodology in Community Health)

รองศาสตราจารย์ ดร.วุฒิพงษ์ ภัคดีกุล

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ

National Library of Thailand Cataloging in Publication Data

วุฒิพงษ์ ภัคดีกุล.

วิธีการวิจัยในงานอนามัยชุมชน = Research methodology in community health.--

กรุงเทพฯ : จรัสสินทวงศ์การพิมพ์, 2569.

279 หน้า.

1. วิจัย. I. ชื่อเรื่อง.

001.4

ISBN 978-616-604-514-7

พิมพ์ครั้งที่ 3 : พ.ศ. 2569 จำนวน 500 เล่ม

จัดพิมพ์จำหน่ายโดย

รองศาสตราจารย์ ดร.วุฒิพงษ์ ภัคดีกุล

คณะสาธารณสุขศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

วิทยาเขตเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดสกลนคร

โทรศัพท์: 0919519441 Email : wuttiiphong.p@ku.th

สงวนลิขสิทธิ์ ตาม พ.ร.บ. ลิขสิทธิ์ พ.ศ. 2537

ห้ามลอกเลียนแบบไม่ว่าส่วนหนึ่งส่วนใดของหนังสือเล่มนี้ นอกจากจะได้รับอนุญาตจากผู้เขียน

พิมพ์ที่ บริษัท จรัสสินทวงศ์การพิมพ์ จำกัด

219 ซอยเพชรเกษม102/2

แขวงบางแคเหนือ เขตบางแค กรุงเทพฯ 10160

โทรศัพท์ 02-809-2281-3 โทรสาร 02-809-2284

www.fastbookthai.com E-mail : fastbookthai@gmail.com

คำนำ

หนังสือ "วิธีการวิจัยในงานอนามัยชุมชน (Research methodology in community health)" เล่มนี้เป็นส่วนหนึ่งจากประสบการณ์การทำงานวิจัยในระดับชุมชนมานานกว่า 30 ปี และการนำเอาองค์ความรู้ มาสู่การสอนในระดับมหาวิทยาลัย เพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนางานวิจัยด้านสาธารณสุขที่เหมาะสมสำหรับ นิสิต นักศึกษา ระดับบัณฑิตศึกษา นักวิจัย นักวิชาการและบุคลากรด้านสาธารณสุข ที่จะนำไปประยุกต์ใช้เป็น คู่มือในการวิจัยและการขับเคลื่อนกระบวนการอนามัยชุมชน ทั้งนี้ ผู้เขียนได้สรุปสาระสำคัญที่เข้าใจได้ง่าย กระชับมีตัวอย่างจากผลงานที่ผ่านมาและนำไปใช้ได้จริง ผู้เขียนจะใช้คำศัพท์ภาษาไทยและตามด้วย ภาษาอังกฤษ หากมีตาราง แผนภูมิ รูปภาพผู้เขียนได้ทำการพัฒนาขึ้นมาเอง และปรับปรุงมาจากแหล่งอื่น โดยมีการอ้างอิงแหล่งที่มาเสมอ

หนังสือเล่มนี้ผู้เขียนต้องการเน้นให้เกิดการผสมผสานระหว่างหลักการสำคัญ และการนำไป ประยุกต์ใช้จริง จึงได้กำหนดรูปแบบการเรียบเรียงเนื้อหาแต่ละบทที่เริ่มด้วยหลักการสำคัญ (Principle) ตาม ด้วยหลักการนำไปใช้จริง พร้อมยกตัวอย่างเชิงประจักษ์ โดยเนื้อหาจะประกอบด้วยหลักการสำคัญของงาน อนามัยชุมชน กระบวนการวินิจฉัยชุมชน หลักปรัชญา (Philosophy) และหลักการสำคัญของการวิจัย หลักการทบทวนวรรณกรรมและการเขียนรูปแบบสังเคราะห์ การประยุกต์ใช้รูปแบบการวิจัย การเลือก ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง การสร้างเครื่องมือวิจัยและการเก็บข้อมูลในงานอนามัยชุมชน รวมทั้งหลักการ วิเคราะห์ข้อมูลการวิจัย และหลักการเขียนรายงานการวิจัยในงานอนามัยชุมชน ตามลำดับ

การจัดทำหนังสือเล่มนี้ ผู้เขียนได้รับการอนุเคราะห์ในทุกด้านจากบุคคลสำคัญหลายท่านที่ไม่สามารถ กล่าวถึงได้ทั้งหมด จนสำเร็จลุล่วงด้วยดี ด้วยคุณความดีนี้ผู้เขียนจึงขอขอบพระคุณทุกท่านเป็นอย่างสูง ส่วนดี ของหนังสือเล่มนี้ ผู้เขียนขออุทิศให้แก่ บิดา มารดา ซึ่งเป็นครูคนแรกของผู้เขียน และขอมอบเป็นเกียรติแด่ บรรพอาจารย์ที่อบรมสั่งสอนความรู้ ครอบครัวและเพื่อนร่วมงานที่เป็นแรงบันดาลใจให้ผู้เขียนได้แต่งและ เรียบเรียงหนังสือเล่มนี้สำเร็จลุล่วงได้ด้วยดี

วชิพงษ์ ภัคติกุล

ผู้เขียน

สารบัญ

	หน้า
คำนำ	ก
สารบัญ	ข
สารบัญตาราง	ช
สารบัญภาพ	ฅ
บทที่ 1 หลักการสำคัญของการดำเนินงานอนามัยชุมชน	1
ความหมายของชุมชน	2
หลักทฤษฎีและแนวคิดเกี่ยวกับชุมชน	3
องค์ประกอบของชุมชน	6
โครงสร้างชุมชน	8
หน้าที่ของชุมชน	9
ลักษณะของชุมชน	10
ประเภทของชุมชน	13
บทสรุป	19
เอกสารอ้างอิง	20
บทที่ 2 กระบวนการดำเนินงานอนามัยชุมชน	22
หลักแนวคิดของกระบวนการดำเนินงานอนามัยชุมชน	22
กระบวนการวินิจฉัยชุมชน	25
การเตรียมชุมชน (Preparation)	25
การประเมินภาวะอนามัยชุมชน (Community health assessment)	25
การเก็บรวบรวมข้อมูล (Data collection)	26
การวิเคราะห์ข้อมูล (Data analysis)	31
การนำเสนอข้อมูลอนามัยชุมชน	35
การระบุปัญหาอนามัยในชุมชน (Identity problem)	39
การจัดลำดับความสำคัญของปัญหา	40

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
การวิเคราะห์สาเหตุที่แท้จริงของปัญหา (Root Cause Analysis: RCA)	49
การจัดทำแผนงาน และโครงการแก้ไขปัญหาในชุมชน	52
การวินิจฉัยชุมชนสำหรับนักสาธารณสุข และนักวิจัย	57
บทสรุป	63
เอกสารอ้างอิง	64
บทที่ 3 ปรัชญา และหลักการสำคัญของการวิจัยด้านอนามัยชุมชน	68
วิธีการแสวงหาความรู้ ความจริงของมนุษย์	68
หลักปรัชญา (Philosophy)	70
ความหมายของการวิจัย	70
วิธีการวิจัย(Research methodology)	71
ความจำเป็นและลักษณะของการวิจัย	71
ประเภทของการวิจัย	72
ประโยชน์ของการวิจัย	81
บทสรุป	82
เอกสารอ้างอิง	83
บทที่ 4 การกำหนดหัวข้อวิจัย ปัญหาวิจัย วัตถุประสงค์ และสมมติฐานการวิจัย	85
แหล่งที่มาของปัญหาการวิจัย	85
หลักการกำหนดปัญหาและการตั้งหัวข้อการวิจัย	87
การเขียนคำถามการวิจัยและวัตถุประสงค์การวิจัย	89
การเขียนที่มาและความสำคัญของปัญหาการวิจัย	90
การเขียนสมมติฐานการวิจัย	96
บทสรุป	99
เอกสารอ้างอิง	100

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
บทที่ 5 การทบทวนวรรณกรรม และการเขียนเชิงสังเคราะห์	101
การทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง	101
การใช้ Artificial Intelligence (AI) ช่วยในการสืบค้นข้อมูล	106
เทคนิคการใช้ AI ในการคิดวิเคราะห์และเขียนงานวิจัย แบบ SAC_R	111
การเขียนกรอบแนวคิดการวิจัย	116
ความเชื่อมโยงของกรอบแนวคิดการวิจัยกับส่วนอื่น ๆ ในการวิจัย	122
บทสรุป	122
เอกสารอ้างอิง	123
บทที่ 6 ตัวแปรในการวิจัยด้านอนามัยชุมชน และการวัดตัวแปร	125
ความหมายของตัวแปร	126
ประเภทของตัวแปร	127
ระดับการวัดตัวแปร	130
การนิยามตัวแปร	133
ประเภทของการกำหนดความหมายของตัวแปร	134
บทสรุป	134
เอกสารอ้างอิง	135
บทที่ 7 การประยุกต์ใช้รูปแบบการวิจัยด้านอนามัยชุมชน	136
ความหมายและจุดมุ่งหมายของการออกแบบวิจัย	136
ข้อพิจารณาในการออกแบบการวิจัย	139
เกณฑ์การประเมินรูปแบบการวิจัย	145
รูปแบบวิจัยเชิงทดลอง	147
รูปแบบวิจัยเชิงสำรวจ	154
รูปแบบวิจัยเชิงความสัมพันธ์	155
รูปแบบวิจัยทางระบาดวิทยา	156
รูปแบบวิจัยเชิงคุณภาพ	159
การออกแบบการวิจัยในลักษณะอื่น ๆ	160

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
บทสรุป	165
เอกสารอ้างอิง	166
บทที่ 8	
การเลือกประชากรและกลุ่มตัวอย่างในการวิจัยด้านอนามัยชุมชน	168
ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง	168
ประเภทของประชากร	169
การสุ่มตัวอย่าง	170
ประเภทของการสุ่มกลุ่มตัวอย่าง	171
การสุ่มตัวอย่างกรณีกลุ่มตัวอย่างที่ค่อนข้างซับซ้อน (Complex of sample)	174
การสุ่มกลุ่มตัวอย่างที่ไม่ใช้ความน่าจะเป็น(Non-probability Sampling)	175
หลักในการสุ่มกลุ่มตัวอย่าง	178
การกำหนดขนาดของกลุ่มตัวอย่าง	179
กลุ่มตัวอย่างที่เป็นตัวแทนที่ดี	187
เกณฑ์ที่ดีในการสุ่มตัวอย่าง	189
บทสรุป	190
เอกสารอ้างอิง	191
บทที่ 9	
เทคนิคการเก็บข้อมูล และเครื่องมือวิจัยในงานอนามัยชุมชน	193
การเลือกใช้และสร้างเครื่องมือวิจัย	193
ประเภทของเครื่องมือวิจัย	195
หลักการสร้างแบบสอบถาม	196
การสัมภาษณ์และการสังเกต	199
หลักการตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือ	201
วิธีที่ไม่ใช้สถิติ	201
วิธีที่ใช้สถิติ	202
บทสรุป	206
เอกสารอ้างอิง	207

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
บทที่ 10 การวิเคราะห์ข้อมูลการวิจัยด้านอนามัยชุมชน	209
หลักการวิเคราะห์ข้อมูล	209
การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณ	210
สถิติบรรยาย	210
สถิติอ้างอิง	211
การแปรผลการวิเคราะห์	220
การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ	224
การนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูล	227
บทสรุป	228
เอกสารอ้างอิง	229
บทที่ 11 การเขียนโครงการวิจัย รายงานวิจัย และการนำเสนอผลงานด้านอนามัยชุมชน	230
การบริหารจัดการโครงการวิจัย Research Project Management	230
การเขียนเค้าโครงการวิจัย	234
ตัวอย่างการเขียนเค้าโครงการวิจัย	235
การเขียนรายงานการวิจัย	250
รายงานการวิจัยแบบย่อ หรือรายงานวิจัยฉบับตีพิมพ์เผยแพร่	253
บทสรุป	255
เอกสารอ้างอิง	256
ดัชนีคำศัพท์	258
ข้อมูลประวัติและผลงานของผู้เขียน	267

สารบัญตาราง

	หน้า	
ตารางที่ 2.1	จำนวน ร้อยละ ค่าเฉลี่ย และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน ของกลุ่มตัวอย่าง จำแนกตามข้อมูลส่วนบุคคล	47
ตารางที่ 2.2	ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์ต่อการป้องกันโรคโควิด-19 ของประชาชน อำเภอคำตากล้า จังหวัดสกลนคร	48
ตารางที่ 2.3	การเปรียบเทียบระดับความรู้เกี่ยวกับโรคโควิด-19 ก่อนและหลังการใช้ รูปแบบการป้องกันโรคติดต่ออุบัติใหม่	38
ตารางที่ 4.1	สัญลักษณ์ในการตั้งสมมติฐานทางสถิติ	97
ตารางที่ 5.1	ตัวอย่างการสรุปการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องในตาราง 4 ช่อง	110
ตารางที่ 5.2	การเขียนการทบทวนวรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องแบบ SAD-R	115
ตารางที่ 6.1	แสดงข้อมูลเกี่ยวกับตัวแปรที่มีระดับวัดแบบมาตราอันดับ (Ordinal scale)	131
ตารางที่ 6.2	สรุปความสัมพันธ์ระหว่างคุณลักษณะของการวัดในระดับต่าง ๆ	133
ตารางที่ 7.1	แสดงขั้นตอนการวิจัย ลักษณะของการเกิดความลำเอียงแต่ละประเภท และ วิธีแก้ไข	142
ตารางที่ 7.2	ความเชื่อมโยงของหลักการ MAX-MIN-CON กับการจัดการ Bias ในการวิจัย	143
ตารางที่ 8.1	ข้อพิจารณาในการเลือกวิธีการสุ่มตัวอย่างแบบใช้ความน่าจะเป็น	177
ตารางที่ 8.2	ข้อพิจารณาในการเลือกวิธีการสุ่มตัวอย่างแบบไม่ใช้ความน่าจะเป็น (Non-Probability sampling)	178
ตารางที่ 8.3	สูตรการคำนวณขนาดตัวอย่าง กรณีการสุ่มตัวอย่างแบบยกกลุ่ม (Cluster sampling)	182
ตารางที่ 8.4	ขนาดของกลุ่มตัวอย่างของเครซี่ และมอร์แกน ที่ระดับความเชื่อมั่น 95 %	184
ตารางที่ 9.1	ผลการตรวจสอบความสอดคล้องระหว่างข้อสอบกับตัวชี้วัดหรือผลการเรียนรู้ ที่คาดหวังของผู้เชี่ยวชาญ 7 คน	202
ตารางที่ 9.2	วิธีการรวบรวมข้อมูลทั่วไปในการวิจัยประเภทต่าง ๆ	205
ตารางที่ 10.1	ชนิดการทดสอบทางสถิติที่ใช้ในการเปรียบเทียบความแตกต่าง	215
ตารางที่ 10.2	สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ความสัมพันธ์	216
ตารางที่ 10.3	ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์ต่อการป้องกันโรคโควิด-19 ของประชาชน ตำบลแพด อำเภอคำตากล้า จังหวัดสกลนคร	218

สารบัญตาราง(ต่อ)

		หน้า
ตารางที่ 10.4	การวิเคราะห์หาความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการเข้าถึงบริการเคมีบำบัด ในระยะเวลาที่กำหนด	219
ตารางที่ 10.5	การวิเคราะห์หาความสัมพันธ์ระหว่างความพอใจกับน้ำหนักตัวของกลุ่มตัวอย่าง	219
ตารางที่ 10.6	ผลการวิเคราะห์ถดถอยพหุคูณแบบขั้นตอน (Stepwise multiple regression analysis) เมื่อใช้ระดับน้ำตาลเฉลี่ยสะสมในเลือด (HbA1c) เป็นตัวเกณฑ์	221
ตารางที่ 11.1	ตัวอย่างแผนการดำเนินการวิจัย	241

สารบัญภาพ

	หน้า
ภาพที่ 2.1 กระบวนการดำเนินงานอนามัยชุมชน การวินิจฉัยชุมชน(Community diagnosis) และการประเมินภาวะอนามัยชุมชน (Community health assessment)	24
ภาพที่ 2.2 แสดงกระบวนการประมวลผลเพื่อเปลี่ยนแปลงข้อมูลให้เป็นองค์ความรู้	30
ภาพที่ 2.3 ตัวอย่างองค์ประกอบของการนำเสนอข้อมูลในรูปแบบตาราง	36
ภาพที่ 2.4 ตัวอย่างการนำเสนอข้อมูลในรูปแบบกราฟเส้น	38
ภาพที่ 2.5 ตัวอย่างการนำเสนอข้อมูลในรูปแบบแผนภูมิแท่ง	39
ภาพที่ 2.6 ตัวอย่างการทำ Root cause analysis ด้วย Fishbone diagram	50
ภาพที่ 2.7 การวิเคราะห์ภัยในปัจจุบันที่เสี่ยงต่อระดับความรุนแรงของอุบัติเหตุ การบาดเจ็บจากอุบัติเหตุจราจรทางถนน ในชุมชนของ จังหวัดสกลนคร	51
ภาพที่ 3.1 การบูรณาการขั้นตอนการวิจัยและพัฒนาาร่วมกับรูปแบบการวิจัยอื่น	75
ภาพที่ 3.2 ขั้นตอนการวิจัยและพัฒนาารูปแบบป้องกันอุบัติเหตุจราจรทางถนนในชุมชนของ จังหวัดสกลนคร	76
ภาพที่ 3.3 รูปแบบการวิจัยทางระบาดวิทยา และการวิจัยทางคลินิก	81
ภาพที่ 4.1 เทคนิคการเขียนที่มาและความสำคัญของปัญหาแบบ “3P Arrow Goal”	94
ภาพที่ 4.2 ตัวอย่างการเขียนที่มาและความสำคัญของปัญหาการวิจัยแบบ “3P Arrow Goal”	95
ภาพที่ 5.1 เทคนิคการเขียนบทบทวนวรรณกรรมในระดับนักวิชาการแบบ SAC-R	104
ภาพที่ 5.2 การจัดเรียงเนื้อหาการเขียนบทบทวนวรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง แบบ SAC-R	109
ภาพที่ 5.3 เทคนิคการใช้ AI ในการคิดวิเคราะห์และเขียนงานวิจัยแบบ SAC_R	112
ภาพที่ 5.4 เทคนิคการเขียนบทบทวนวรรณกรรมในระดับนักวิชาการแบบ SAD-R	113
ภาพที่ 5.5 องค์ความรู้และความเชื่อมโยงของทฤษฎีแห่งความสุข	115
ภาพที่ 5.6 ตัวอย่างกรอบการวิจัยเชิงพรรณนา (Descriptive research)	119
ภาพที่ 5.7 กรอบแนวคิดแสดงรูปแบบและทิศทางของความสัมพันธ์ ระหว่างตัวแปรต้น กับตัวแปรตาม	119
ภาพที่ 5.8 กรอบแนวคิดแสดงรูปแบบความสัมพันธ์ ระหว่างตัวแปรต้นกับตัวแปรตาม และตัวแปรคั่นกลาง	120
ภาพที่ 5.9 ตัวอย่างกรอบแนวคิดการวิจัยที่แสดงรูปแบบความสัมพันธ์ (complex) และเชิงปฏิบัติการ	121

สารบัญภาพ(ต่อ)

	หน้า	
ภาพที่ 5.10	ความเชื่อมโยงของกรอบการวิจัยกับส่วนต่าง ๆ ในการวิจัย	122
ภาพที่ 6.1	โครงสร้างของตัวแปรตามความสัมพันธ์เชิงสาเหตุและผล	129
ภาพที่ 6.2	ตัวอย่างความเชื่อมโยงความสัมพันธ์เชิงสาเหตุและผลระหว่างตัวแปร	129
ภาพที่ 7.1	แสดงตัวอย่าง confounding Variable	141
ภาพที่ 7.2	แสดงแบบวิจัยเชิงทดลองที่ต้องการศึกษาอิทธิพลของตัวแปรอิสระ	151
ภาพที่ 7.3	รูปแบบการวิจัยเชิงทดลองแบบบล็อกสมบูรณ์ (Randomized completely block experimental design)	151
ภาพที่ 7.4	รูปแบบวิจัยเชิงทดลองแบบแฟคเตอร์เรียล (Factorial experimental design)	152
ภาพที่ 7.5	รูปแบบการศึกษาแบบไปข้างหน้า Cohort study	157
ภาพที่ 7.6	รูปแบบการศึกษาแบบไปข้างหน้า Cases study	158
ภาพที่ 7.7	สรุปรูปแบบการวิจัยทางระบาดวิทยา	159
ภาพที่ 8.1	ความสัมพันธ์ระหว่างประชากรและกลุ่มตัวอย่าง	170
ภาพที่ 8.2	กระบวนการสุ่มตัวอย่าง	171
ภาพที่ 8.3	การสุ่มกลุ่มตัวอย่างแบบชั้นภูมิ	173
ภาพที่ 8.4	การสุ่มกลุ่มตัวอย่างแบบกลุ่ม	175
ภาพที่ 8.5	การสุ่มกลุ่มตัวอย่างแบบหลายขั้นตอน	175
ภาพที่ 8.6	สูตรการคำนวณ sample size สำหรับวิเคราะห์สมการถดถอยพหุ	182
ภาพที่ 8.7	องค์ประกอบในการกำหนดขนาดของกลุ่มตัวอย่าง	185
ภาพที่ 8.8	ความสัมพันธ์ของระดับนัยสำคัญกับขนาดของกลุ่มตัวอย่าง	186
ภาพที่ 8.9	ความสัมพันธ์ระหว่างขนาดของกลุ่มตัวอย่างกับความคลาดเคลื่อน	187
ภาพที่ 10.1	แสดงตัวอย่างค่าวิกฤต (Critical value)	212
ภาพที่ 10.2	แสดงการพิจารณาทิศทางและค่าสหสัมพันธ์	217
ภาพที่ 10.3	แสดงสถิติที่นิยมใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลการวิจัยในงานอนามัยชุมชน	223

วัตถุประสงค์

1. เพื่อให้ทราบถึงความหมายของชุมชน องค์ประกอบและโครงสร้างของชุมชน ภารกิจหน้าที่ของชุมชน ลักษณะของชุมชนทั้งในชุมชนเมืองและชนบท
2. เพื่อให้ทราบถึงแนวคิดเกี่ยวกับสุขภาพอนามัยและความหมายของสุขภาพ

ขอบเขตของเนื้อหา

1. ความหมายของชุมชน และอนามัยชุมชน
2. หลักทฤษฎีและแนวคิดเกี่ยวกับชุมชน
3. องค์ประกอบของชุมชน
4. โครงสร้างชุมชน
5. ภารกิจหน้าที่ของชุมชน
6. ลักษณะของชุมชน

หลักการสำคัญ

การปฏิบัติงานอนามัยชุมชน หรือการดำเนินงานด้านสุขภาพของคนในชุมชน จำเป็นต้องทำความเข้าใจเรื่อง **“ชุมชน (Community)”** เพราะเป็นพื้นฐานที่สำคัญในการศึกษาชุมชน จำเป็นต้องเข้าใจหลักทฤษฎีและแนวคิดเกี่ยวกับชุมชน บริบทของชุมชน ทั้งในมิติด้านความหมายของชุมชน องค์ประกอบและโครงสร้างของชุมชน หน้าที่ของชุมชน ตลอดจนทั้งลักษณะสำคัญของชุมชนทั้งในชุมชนเมืองและชนบท ดังนั้น บุคลากรสาธารณสุขจำเป็นต้องเข้าใจความเป็นชุมชน ที่รวมถึงความรู้สึกร่วมและกระบวนการของกลุ่มคน ที่มีความเกี่ยวข้องกับอุดมการณ์ การสื่อสาร การแบ่งปัน การยอมรับสิทธิและอำนาจในการจัดการ การปรับตัวที่เกิดจากการมีส่วนร่วมของผู้คนในการจัดการกับชุมชน เครือข่ายที่เกิดขึ้นในพื้นที่แห่งใดแห่งหนึ่ง และพื้นที่ทางสังคมโดยเป็นการจัดการเชิงซ้อนที่ชุมชนนั้น ๆ สร้างขึ้น เพื่อตอบสนองความต้องการของคนในชุมชนนั้น ๆ ซึ่งเป็นไปภายใต้ระบบความสัมพันธ์ทั้งที่เป็นแนวตั้ง และแนวนอน รวมถึงผ่านความก้าวหน้าของเทคโนโลยีการสื่อสารที่เกิดขึ้น และการสร้างปฏิสัมพันธ์ต่อกันของผู้คนในเครือข่าวนั้น ๆ ทั้งนี้เพื่อเป็นพื้นฐานสำหรับนำความรู้เกี่ยวกับชุมชนไปใช้ให้เกิดประโยชน์อย่างเหมาะสมในการศึกษาวิเคราะห์บริบทชุมชนและนำไปสู่การดำเนินงานเพื่อพัฒนาชุมชนต่อไป

ความหมายของชุมชน

คำว่า “ชุมชน” เป็นคำศัพท์ที่บัญญัติมาจากภาษาอังกฤษ คือ “Community” โดยมีรากศัพท์เดิมที่มาจากคำว่า “kommein” ซึ่งหมายถึง แบ่งปันโดยทั้งหมด (Share by all) สำหรับประเทศไทยได้นำคำว่า ชุมชนมาใช้อย่างเป็นทางการในปี พ.ศ.2505 เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างหน่วยราชการที่มีการแยก ส่วนพัฒนาการท้องถิ่นออกจากกรมมหาดไทยแล้วจัดตั้งเป็นกรมการพัฒนาชุมชน สังกัด กระทรวงมหาดไทย คำว่า ชุมชนที่นำมาใช้นั้นมีความหมายซ้อนทับกับคำว่า “บ้านหรือหมู่บ้าน” เป็น หน่วยการปกครองพื้นฐานในสังคมไทยมาแต่ดั้งเดิมด้วย (ดำรงศักดิ์ แก้วเพ็ง, 2555; จีระศักดิ์ เจริญพันธ์, 2553; ญัฐฐวุฒิ ทรัพย์อุบลัมภ์, 2558)

ราชบัณฑิตยสถานและนักวิชาการของไทยได้ให้ความหมายของชุมชนที่ใกล้เคียงกัน ดังนี้

ชุมชนเป็นหมู่ชน กลุ่มคน ที่อยู่รวมกันเป็นสังคม อาศัยอยู่ในอาณาบริเวณเดียวกันและมีผลประโยชน์ร่วมกัน มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีความพยายามที่จะทำกิจกรรมร่วมกัน มีการเรียนรู้ร่วมกัน ภายใต้บรรทัดฐานและวัฒนธรรมเดียวกัน ร่วมมือและพึ่งพาอาศัยกัน โดยสรุปความหมายของชุมชนแบ่งออกเป็น 3 แนวทาง ที่มีความแตกต่างกันตามที่มาและความหมาย คือ

1. ชุมชน หมายถึง การรวมตัวกลุ่มคนที่มีความสัมพันธ์กันตามบรรทัดฐานทางสังคม มีความผูกพันมีความเป็นปึกแผ่น และอาจหมายถึงกลุ่มบุคคลที่มีสายสัมพันธ์กันทั้งในมิติความสัมพันธ์แบบ เครือญาติและมิติทางสังคมและวัฒนธรรม

2. ชุมชน หมายถึง กลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่แห่งใดแห่งหนึ่ง เช่น ละแวกบ้าน หมู่บ้าน ตำบล อำเภอ จังหวัด เป็นต้น ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ทั้งในด้านพื้นที่และความเอื้ออาทรที่ มีต่อกัน

3. ชุมชน หมายถึง องค์กรและขบวนการทางสังคมที่มีวัตถุประสงค์แน่ชัดและรวมกันในระยะเวลานานพอสมควร จนเกิดระบบความสัมพันธ์และความผูกพันกันเกิดขึ้น เช่น องค์กรชุมชน องค์กรในท้องถิ่น กลุ่มอาชีพ กลุ่มผลประโยชน์ เป็นต้น (ประเวศ วะสี, 2541; ราชบัณฑิตยสถาน, 2542; สนธยา พลศรี, 2547; ดำรงศักดิ์ แก้วเพ็ง, 2556; ธงชัย ภูวนาถวิจิตร และคณะ, 2560)

ดังนั้น คำว่าชุมชน คือ การที่คนมาอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม มีวัตถุประสงค์รวมกันเพื่อก่อให้เกิดประโยชน์โดยรวม ซึ่งเกิดจากความสัมพันธ์ที่ดีผ่านการติดต่อสื่อสาร สามารถเรียนรู้ร่วมกันภายใต้บรรทัดฐาน จารีต ประเพณี เดียวกัน เพื่อให้เกิดความเป็นพวกเดียวกันในชุมชน แต่เมื่อชุมชนเริ่มมีพัฒนาการและความเจริญเกิดขึ้น ชุมชนจึงจำเป็นต้องมีองค์กรสถาบันต่าง ๆ ที่เป็นรูปแบบของความสัมพันธ์ของคนในชุมชน และมีความหมายมากกว่าการเป็นสถาบันที่ช่วยจัดการการพัฒนา กล่าวคือทุกชุมชนทำหน้าที่เชื่อมโยงขนบธรรมเนียมและวัฒนธรรม เอื้ออำนวยการมีส่วนร่วมของคนกลุ่มต่าง ๆ และเพิ่มพูนความสัมพันธ์อันใกล้ชิดทางสังคมซึ่งเป็นพื้นฐานการคุ้มครองทางสังคมที่สำคัญ

นอกจากนี้คำว่า ชุมชนในความหมายทางสากลและนักคิดของตะวันตก ได้ให้ความหมายทั้งที่คล้ายคลึงและแตกต่างกับความหมายของนักวิชาการไทย โดยอธิบายความหมายของชุมชนที่ใกล้เคียงกัน โดยเฉพาะประเด็นกลุ่มคนที่อยู่รวมกัน มีความสัมพันธ์กันทั้งความเชื่อ ศาสนา ประเพณีและวัฒนธรรม และมีความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน รวมทั้งประเด็นอาณาบริเวณพื้นที่หนึ่ง ๆ ซึ่งผู้คนพูดภาษาเดียวกัน มีจารีตประเพณีอย่างเดียวกัน แต่มีบางประเด็นที่ให้ความหมายของชุมชน ที่แตกต่างกันออกไปตามผู้ให้คำนิยามนั้น ๆ หากพิจารณา ก็จะพบว่า ชุมชนนั้นไม่ได้หมายถึง การที่คนหรือกลุ่มคนที่มาอาศัยอยู่ในบริเวณเดียวกัน มีพื้นที่ที่ชัดเจนแน่นอนแล้ว จะเรียกว่า ชุมชน แต่เป้าหมายของคำว่าชุมชนนั้นมีความหมายลึกซึ้งและกว้างกว่า นั่นก็คือการให้ ความสำคัญกับการมีความสัมพันธ์กันของคนที่อยู่รวมกันมากกว่า เพราะเป็นพื้นฐานของการ วัดความเป็นชุมชนได้ชัดเจนมากกว่า ซึ่งสิ่งที่ปรากฏให้เห็นเด่นชัดว่าเป็นคนในชุมชนเดียวกัน มีความสัมพันธ์กัน การมีประเพณี วัฒนธรรมเดียวกัน

ความรู้สึกเป็นเจ้าของร่วมกันและการมีจิตสำนึก ที่จะปกป้องรักษาชุมชนร่วมกัน มีจิตวิญญาณที่จะรักษาผลประโยชน์ร่วมของชุมชน (Norton, 1994; Sanders, 1958; นิทรา กิจธีระวุฒินงษ์, 2553)

จากความหมายต่าง ๆ ดังที่ได้กล่าวมาเบื้องต้น จึงสรุปได้ว่า ชุมชนหมายถึง กลุ่มคนที่มาอยู่รวมกันในพื้นที่หรือบริเวณเดียวกันที่แน่นอน มีวิถีการดำเนินชีวิตคล้ายกัน มีความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน มีปฏิสัมพันธ์ต่อกันและกันอยู่ภายใต้กฎระเบียบกฎเกณฑ์เดียวกัน ดังนั้นชุมชนจึงมีองค์ประกอบดังต่อไปนี้

1. คน (People) คนเป็นองค์ประกอบสำคัญยิ่งของชุมชน หากปราศจากคนเสียแล้วจะเป็นชุมชนไม่ได้
2. ความสนใจร่วมกัน (Common interest) คนที่อยู่ในชุมชนนั้นจะต้องมีความสนใจอย่างใดอย่างหนึ่งร่วมกัน และความสนใจดังกล่าวเป็นผลมาจากการอยู่ร่วมกันในอาณาเขตบริเวณเดียวกัน
3. อาณาบริเวณ (Area) คนและสถานที่เกือบจะแยกกันไม่ได้ ต่างก็เป็นส่วนประกอบสำคัญและมีส่วนสัมพันธ์กันมีคนที่ต้องมีสถานที่ แต่การจะกำหนดขอบเขตและขนาดของสถานที่ของชุมชนหนึ่ง ๆ เป็นเรื่องยาก
4. ปะทะสังสรรค์ต่อกัน (Interaction) เมื่อมีคนมาอยู่ร่วมชุมชนเดียวกันแต่ละคนต้องมีการติดต่อแลกเปลี่ยนและปฏิบัติต่อกัน
5. ความสัมพันธ์ของสมาชิก (Relationship) ความสัมพันธ์ต่อกันของสมาชิกในชุมชนเป็นสิ่งที่ผูกพันให้สมาชิกอยู่ร่วมกันในชุมชนนั้น
6. วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี (Cultural traditions) ตลอดจนแบบแผนของการดำเนินชีวิตในชุมชน (Pattern of community life) ซึ่งส่วนใหญ่มีลักษณะคล้ายคลึงและเป็นรูปแบบเดียวกัน

อนามัย หรือสุขภาพ (Health) หมายถึง สุขภาพที่สมบูรณ์ทั้งทางกาย ทางจิต และทางสังคม กล่าวคือ การมีร่างกายแข็งแรงปราศจากโรคภัยไข้เจ็บในทุกส่วนของร่างกาย มีสุขภาพจิตดี และสามารถปรับตัวให้อยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคมได้อย่างปกติสุข

อนามัยชุมชน (Community health) หมายถึงภาวะแห่งการรวมเอาสุขภาพของบุคคลต่าง ๆ ในชุมชนเข้าไว้ด้วยกัน ซึ่งสุขภาพอนามัยของแต่ละบุคคลจะดีได้ ก็ย่อมขึ้นกับสภาพสิ่งแวดล้อมด้วยปัจจัยในการดูแลสุขภาพภาวะในชุมชน ได้แก่ การป้องกันโรคระบาดที่อาจเกิดขึ้นในชุมชน การมีกรสุขภาพที่ดี ซึ่งจะช่วยส่งเสริมภาวะสุขภาพของบุคคล (พลเดช ปิ่นประทีป, 2560; ประเวศ วะสี, 2547; WHO, 2005; Sartorius N, 2009)

หลักทฤษฎีและแนวคิดเกี่ยวกับชุมชน

หากพิจารณา “ชุมชน” ตามหลักแนวคิดทางสังคมศาสตร์ จะมีความหมายที่ตั้งอยู่บนฐานของการเปลี่ยนแปลงและเคลื่อนไหวไปตามกระแสสังคม เพราะชุมชนไม่ใช่สิ่งที่หยุดนิ่ง เป็นพลวัต ดังนั้นชุมชนจึงหมายถึงชุมชนที่มีชีวิต โดยมี 4 แนวคิด คือ แนวคิดทางสังคมวิทยา แนวคิดทางมานุษยวิทยา แนวคิดในมิติประชาสังคม และแนวคิดชุมชนเสมือนจริงและเครือข่ายสังคม (Jones, 2011; Ringer, 1997; Parsons, 1961; Weber, 1997) ซึ่งมีอธิบาย ดังนี้

1. แนวคิดทางสังคมวิทยา (Sociological perspective)

ชุมชนในแนวคิดทางสังคมวิทยา หมายถึง หน่วยทางสังคมและทางกายภาพที่มีลักษณะการจัดการร่วมกันในมิติต่าง ๆ อันได้แก่ หมู่บ้าน ชุมชน เขตและเมือง โดยมีรายละเอียด ดังนี้

1.1 ชุมชนในฐานะหน่วยทางอาณาบริเวณ (Community as a territorial unit) ที่ทำให้ชุมชนมีลักษณะเป็นรูปธรรม มีหลักแหล่งที่ตั้งแน่นอน และมีสมาชิกสามารถระบุที่อยู่ของตนได้ โดยอาณาบริเวณทางภูมิศาสตร์ มีอิทธิพลต่อชุมชน และชุมชนก็มีอิทธิพลต่ออาณาบริเวณ ทางภูมิศาสตร์ กล่าวคือชุมชนมักจะเกิดขึ้นในบริเวณที่มีทรัพยากรธรรมชาติที่สมบูรณ์หรือ ที่ซึ่งมีการคมนาคมสะดวกเหมาะสมแก่การตั้งถิ่นฐานอย่างถาวรเป็นต้น

1.2 ชุมชนในฐานะหน่วย/ระบบทางสังคม (Community as a social system unit)

การวิเคราะห์แบบ Social system approach เป็นระบบทางสังคมที่เป็นเครือข่ายปฏิสัมพันธ์ของมนุษย์ (Network of interaction) ซึ่งประกอบด้วย สถานภาพ บทบาท กลุ่มคนและสถาบันชุมชนจึงมีความสัมพันธ์เหมือนลูกโซ่ แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนอยู่ในฐานะหน่วยทางสังคม มีลักษณะ 3 ประการ คือ

- 1) ชุมชนในฐานะเป็นอาณาบริเวณรวมถึงมิติต่าง ๆ เช่น ในฐานะที่อยู่อาศัย การใช้พื้นที่และบริเวณของชุมชน
- 2) ชุมชนในฐานะเป็นที่รวมประชากรที่อยู่ในบริเวณชุมชน มีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของประชากรแต่ละช่วงระยะเวลา
- 3) ชุมชนในฐานะที่เป็นระบบความสัมพันธ์ของสมาชิกที่อยู่ในชุมชน และ ความสัมพันธ์กับชุมชน ทั้งความสัมพันธ์ในครอบครัว เครือญาติ มิตรสหาย ระบบความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ ระบบความสัมพันธ์ของวัฒนธรรม เป็นต้น

1.3 ชุมชนในฐานะหน่วยทางจิตวิทยาวัฒนธรรม (Community as a psycho cultural unit)

ในมิตินี้เน้นเรื่องที่ว่าชุมชนจะต้องมีความผูกพันในระหว่างสมาชิกด้วยกัน ความผูกพันนี้จะตีความว่าเป็นทั้งทางด้านจิตวิทยาและวัฒนธรรม โดยในทางจิตวิทยานั้น คนจะมีความ มั่นคงเพราะสามารถจะระบุได้ว่าตนเป็นสมาชิกของกลุ่มใด

2. แนวคิดทางมานุษยวิทยา (Humanistic perspective)

แนวคิดนี้มุ่งเน้นความเป็นชุมชนที่ก่อให้เกิดมิตรภาพ ความเอื้ออาทร ความมั่นคง และความผูกพัน อันสืบเนื่องมาจากข้อจำกัดการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม ความเป็นชุมชนจึงขึ้นอยู่กับปฏิสัมพันธ์ ได้ตอบและความเป็นมิตรภาพที่มีต่อกัน แต่เนื่องจากวิถีการและช่องทางการปฏิสัมพันธ์ของบุคคลในสังคมยุคใหม่ ที่เข้าสู่ความเป็นสังคมเครือข่าย (Social network หรือ Social media) ทำให้เกิดการสูญเสียความรู้สึกผูกพันของชุมชน (Sense of community) ซึ่งเกิดจากเงื่อนไขของสังคมสมัยใหม่ที่ไม่สามารถตอบสนองให้ปัจเจกบุคคลเกิดความมั่นคง โครงสร้างที่แน่นเหนียว ในชุมชนขนาดเล็กเท่านั้นที่จะช่วยฟื้นฟูสภาพ ความสัมพันธ์ทางสังคมให้ดีขึ้น

3. แนวคิดในมิติประชาสังคม (Civil society)

ความหมายของชุมชนในมิติประชาสังคมเกิดขึ้นจากการวิพากษ์ระบบของภาครัฐและภาค ธุรกิจเอกชน ที่มีบทบาทชี้นำหรือครอบงำความคิด ทิศทางการพัฒนาของสังคม เป็นโครงสร้างซึ่งอยู่กึ่งกลางระหว่างปัจเจกบุคคลและรัฐหรือที่เรียกว่า “Mediating structure” กล่าวได้ว่าชุมชนในความหมายมิติประชาสังคมนี้จะมีลักษณะของความเคลื่อนไหว และเป็นกระบวนการกลุ่มที่มีการประสานกลุ่มคนเข้าด้วยกัน ตั้งแต่กลุ่มที่มีขนาดเล็กจนถึงกลุ่มใหญ่ เพื่อดำเนินงานหรือมีกิจกรรมร่วมกันในการผลักดันในเชิงนโยบายที่จะร่วมกันพัฒนา ชุมชนหรือประชาสังคมให้เกิดมีความเข้มแข็ง โดยมีการเอื้ออาทรต่อกันและการเรียนรู้ร่วมกัน (โกวิทย์ พวงงาม, 2553; อนุชาติ พวงสำลี และวีรบูรณ์ วิจารณ์สกุล, 2541; จีระศักดิ์ เจริญพันธ์, 2553)

4. แนวคิดชุมชนเสมือนจริง (Virtual community) และเครือข่ายสังคม (Social network)

ชุมชนเสมือนจริงนี้เกิดขึ้นพร้อมกับการก้าวหน้าของเทคโนโลยีสารสนเทศ การเชื่อมโยงระบบข้อมูลข่าวสาร การประกอบกิจกรรม การทำงานและการใช้ชีวิตประจำวันผ่านระบบการสื่อสารทางเครือข่ายของอินเทอร์เน็ตและคอมพิวเตอร์ เพื่อประโยชน์ในการศึกษาข้อมูลข่าวสาร การรับ-ส่งข้อมูล การตลาด การบันเทิง การสื่อสารทางการเมือง เป็นต้น ดังนั้น ปัญหาของสังคมสมัยใหม่จึงทวีความซับซ้อน และรุนแรงขึ้น การพิจารณาปัญหาและแนวทางในการแก้ปัญหาจึงไม่อาจจำกัดอยู่ในขอบเขตของชุมชน ที่มีอาณาบริเวณทางภูมิศาสตร์เล็ก ๆ

ได้เพียงลำพัง เพราะบางปัญหาเกิดจากอิทธิพลภายนอกชุมชนที่มีผลกระทบต่อการจัดการในเรื่องนั้น ๆ เช่น การเข้าร่วมเป็นประชาคมอาเซียน การเข้ามาของทุนนิยมและกระแสวัฒนธรรมต่างประเทศ กระแสสงครามของ ประเทศรัสเซียและยูเครน การแพร่ระบาดของโรคอุบัติใหม่ เป็นต้น ดังนั้นการแก้ปัญหาจึงต้องการการรวมพลังความร่วมมือและทรัพยากรภายนอกชุมชนโดยอาศัยความเป็นเครือข่ายที่มีพลังในการจัดการ ชุมชนในรูปแบบใหม่ที่มีการติดต่อสื่อสาร ระหว่างกันผ่านเทคโนโลยีว่าเป็นชุมชนเสมือนจริง (Virtual community) เป็นชุมชนที่กลุ่มคน อาจจะได้พบกันโดยตรงหรือไม่ก็ตาม แต่มีโอกาสสื่อสารด้วยถ้อยคำภาษาและความคิดผ่านเครือข่ายสังคม (Social network) โดยสมาชิกไม่จำเป็นต้องพบหน้ากันก็ได้ เช่น การสร้างชุมชนบนเครือข่ายสังคมทาง อินเทอร์เน็ต (Internet) ที่มีการเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายทั่วโลกเป็นชุมชนไร้พรมแดน (ระวี แก้วสุกใส, และคณะ, 2556; กำจร หลุยยะพงศ์, 2558; เศรษฐพงษ์ มะลิสุวรรณ, 2554; ปัทมา แยมไพเราะ, 2559; Cohen, 2011) โดยอาศัยความก้าวหน้าของเทคโนโลยีสารสนเทศหลาย ๆ อย่างเป็นองค์ประกอบสำคัญ คือ

1. **รูปแบบการสื่อสาร (Communication platform)** ที่เปลี่ยนจากการสนทนา แบบคนสองคนไปสู่การ สื่อสารระหว่างผู้ใช้หลายคนมากขึ้นด้วยระบบลิงก์ (Link) วิดีโอ ภาพถ่ายและเนื้อหา 멀티มีเดียมากขึ้น โดยการ ขับเคลื่อนของกลุ่มคนรุ่นใหม่ที่เราเรียกว่า Net generation เครือข่ายสังคมออนไลน์จึงกลายเป็นช่องทางการสื่อสาร หลักสำหรับคนกลุ่มนี้และกลายเป็นชุมชน

2. **การควบคุมการสื่อสาร (Communication control)** การเปลี่ยนแปลงบทบาทของผู้ให้บริการ โทรคมนาคมจากที่เคยเป็นผู้ควบคุมและออกแบบแพลตฟอร์มแบบปิด ไปสู่ผู้ให้บริการบนแพลตฟอร์มเปิดบน อินเทอร์เน็ต รวมถึงการใช้บอร์ดแบนด์และเครือข่ายไร้สาย (Wireless) เพิ่มมากขึ้น ส่งผลให้แพลตฟอร์มแบบเปิด อย่างเว็บไซต์สังคมออนไลน์กลายเป็นแพลตฟอร์มที่มีประสิทธิภาพมากขึ้น ทำให้เกิดการสร้างเครือข่ายสังคมขึ้น จำนวนมาก

3. **แนวโน้มและพฤติกรรมการใช้อินเทอร์เน็ต** ในปัจจุบันการพัฒนาเทคโนโลยีการรับ-ส่ง ข้อมูลผ่านบรอด แบนด์ (Broadband) หรืออินเทอร์เน็ตความเร็วสูง (Hi-speed internet) ส่งผลต่อการขยายตัวของจำนวนผู้ใช้ อินเทอร์เน็ตในอัตราที่สูงและกว้างขวางครอบคลุมทุกกลุ่มวัย จึงก้าวเข้าสู่ความเป็นสังคมเครือข่าย (Social network หรือ Social media) ดังนั้น ชุมชนรูปแบบใหม่เป็นชุมชนในมิติของสังคมเครือข่ายที่หมายถึงการรวมตัวกัน เพื่อสร้างความสัมพันธ์ของกลุ่มคนรูปแบบหนึ่งที่ปรากฏตัวบนโลกออนไลน์หรือทางอินเทอร์เน็ตที่เรียกว่า **“ชุมชนออนไลน์”** ซึ่งมีลักษณะเป็นสังคมเสมือน (Virtual community) สังคม ประเภทนี้จะเป็นการให้ผู้คนสามารถทำ ความรู้จัก แลกเปลี่ยนความคิด แบ่งปันประสบการณ์ร่วมกัน และเชื่อมโยงกันในทิศทางใดทิศทางหนึ่ง โดยมีการ ขยายตัวผ่านการติดต่อสื่อสารกันอย่างเป็น เครือข่าย เช่น เว็บไซต์ Hi5, Facebook, Myspace, YouTube, Twitter เป็นต้น ซึ่งทำให้เกิด เครือข่ายสังคมในทุกระดับของผู้คนทั่วไปในสังคมจากวัยรุ่นไปจนถึงคนวัยทำงาน นักวิชาการ และกลุ่ม ที่ต้องการสื่อสารทางด้านเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง ดังเช่น กลุ่มที่มีอายุระหว่าง 30-45 ปี (Generation X) คือกลุ่มคนวัยทำงาน นักวิชาการ ผู้เชี่ยวชาญ นักการเมือง นักสื่อสารมวลชน จัดว่า เป็นกลุ่มที่รับ เทคโนโลยีแบบผู้ใช้เป็นส่วนมาก จะใช้ประโยชน์ในการสืบค้นหาข้อมูลข่าวสาร ติดต่อสื่อสารกับลูกค้า โดยการใช้เป็น เครื่องมือทางการสื่อสาร การตลาด การค้นหาความรู้ การอ่าน ข่าวสารประจำวัน เช่น Twitter, Wikipedia, Google Earth, Website ของสำนักข่าว ต่าง ๆ Social network จึงเป็นการรวมกันเข้าไว้ซึ่งความผูกพันและความสนใจ ร่วมกัน ชุมชนเสมือนจริงนี้ มีบทบาทมากขึ้นในสังคมปัจจุบันทำหน้าที่ให้ข้อมูล ความรู้ สร้างระบบ และกลไก การตลาด การทำกิจกรรมผ่านเครือข่ายที่มีอยู่ซึ่งนำไปสู่การทำกิจกรรมเพื่อสังคมในกลุ่ม/ เครือข่ายที่มีการปฏิสัมพันธ์ กันแบบแน่น เช่น การรวมตัวเพื่อช่วยเหลือผู้ประสบภัยน้ำท่วม การสร้าง เครือข่ายการศึกษาในช่วงของการแพร่

ระบาดวิทยาโรคติดต่อโคโรนาไวรัส 2019 เป็นต้น

ชุมชนรูปแบบนี้มีข้อดีกว่าชุมชนแบบอื่นตรงที่ว่าไม่มีอคติเกี่ยวกับ เพศ อายุ เชื้อชาติ สีผิว เผ่าพันธุ์ รูปร่าง หน้าตา เสียงพูด อากัปกริยาของสมาชิก ชุมชนเสมือนจริงเป็นเครื่องมือที่เชื่อมโยงผู้ที่มีความสนใจร่วมเข้าด้วยกัน สามารถเข้าถึงแหล่งที่เราสนใจได้อย่างทันที นอกจากนี้ยังมีข้อดี คือช่วยคัดสรรกลั่นกรองข้อมูลที่เป็นและทันสมัย โดยไม่ต้องเก็บรวบรวมไว้มากมายเหมือนแต่ก่อน โดยคุณลักษณะสำคัญของชุมชนเสมือนจริง ประกอบด้วย การมีจิตสำนึกร่วม (Shared consciousness) มีหลักการร่วม (Shared principle) มีจุดมุ่งหมายร่วม (Shared purpose) ซึ่งชุมชนรูปแบบนี้สามารถสร้างความเชื่อมโยง ระหว่างบุคคล กลุ่มองค์กร ประเทศต่าง ๆ ได้ทั่วโลก การแลกเปลี่ยน เรียนรู้ที่หลากหลาย และการมีความสะดวกในการเข้าถึงข้อมูลและความเป็นชุมชนตามความสนใจ (Schuler, 1996; เศรษฐพงษ์ มະลิสสุวรรณ, 2554; วุฒิพงศ์ ภักดีกุล, 2565; ธงชัย ภูวนาถวิจิตร และคณะ, 2560)

สรุป ความหมายและแนวคิดของชุมชนไม่ได้มีความหมายที่ตายตัว แต่มีความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง ทั้งนี้ เนื่องจากชุมชนมีนัยและความหมายที่เป็นไปตามพลวัต การให้ความหมายเกี่ยวกับชุมชนจึงเป็นสื่อที่ใช้ในการอธิบาย ความสัมพันธ์ทางสังคมหรือการจัดระบบความสัมพันธ์ใหม่ ทั้งภายในและภายนอกชุมชน ฉะนั้นความเป็นชุมชนจึง มิได้มีเพียงหน่วยเดียว หากแต่เป็นสายใยของความสัมพันธ์ที่สานขึ้นจากความสัมพันธ์ชนิดต่าง ๆ และมีเครือข่ายของความสัมพันธ์ที่ทับซ้อนกันอยู่ การสร้างใหม่ของความเป็นชุมชนจึงเป็นการแสดงออกถึงความเป็นตัวตนอันเป็นการ ตอบโต้ของคนในชุมชนหรือสังคม และเป็นที่ยังช่วยให้ผู้คนสามารถยกระดับความรู้ ความสามารถ การรับรู้และความ เข้มแข็งหรือพลังที่เกิดขึ้นจากการรวมตัวกันผ่านการสาน ความสัมพันธ์ช่องทางต่าง ๆ เข้าด้วยกัน เหมือนเครือข่าย ของเทคโนโลยีสารสนเทศที่เชื่อมโยงเครือข่ายสายใย (Web) ต่าง ๆ เข้าด้วยกัน เป็นเส้นทางที่ค้นหาความสัมพันธ์ใน รูปแบบใหม่ ถึงแม้ว่าความสัมพันธ์ในรูปแบบใหม่นี้จะสูญเสียความเป็นธรรมชาติหรือความรู้สึกผูกพันไปบ้างก็ตาม แต่ก็เป็นไปเพื่อการสร้างชุมชนใหม่ที่ยุติธรรมและสานสัมพันธ์ในแนวลึกต่อไป

ดังนั้น บุคลากรสาธารณสุขที่ปฏิบัติงานในยุคปัจจุบันจำเป็นต้องรู้เท่าทันชุมชนสมัยใหม่ ที่มีการเปลี่ยนแปลง และความสัมพันธ์เชื่อมโยงในระดับต่าง ๆ เริ่มตั้งแต่ความสัมพันธ์ระดับหมู่บ้านไปจนถึงระดับโลก ด้วยการประสาน เครือข่าย สายใยต่าง ๆ เข้าด้วยกันแบบไร้พรมแดน ไร้รอยต่อ เพื่อให้สามารถแก้ไขปัญหาในระดับที่กว้างขวางขึ้นใน ลักษณะเข้าสู่ระดับนโยบาย และเข้าสู่การรวมพลังสร้างสรรค์ ซึ่งเป็นขบวนการชุมชนและการผนึกพลังในการ สร้างสรรค์ไปสู่เป้าหมายร่วมกัน อันจะนำไปสู่ความเข้มแข็งของชุมชนได้ในที่สุด

องค์ประกอบของชุมชน

องค์ประกอบของชุมชนมี 3 ประการ คือ

มนุษย์ (Human component)

สิ่งที่มนุษย์คิดค้นประดิษฐ์ขึ้น (Man made component)

สิ่งที่ธรรมชาติสร้างขึ้น (Natural component)

องค์ประกอบทั้ง 3 ประการนี้สามารถอธิบายได้ ดังนี้ (โกมาตร, 2545; จริยาวัตร และวนิดา, 2554; ไพเราะ และคณะ, 2560; จีระศักดิ์ เจริญพันธ์, 2553)

1. **องค์ประกอบด้านมนุษย์** เป็นองค์ประกอบที่มีบทบาทสำคัญยิ่งในชุมชน การอยู่รวมกันเป็นกลุ่มมี หลากหลายลักษณะและหลากหลายกลุ่ม มีทั้งกลุ่มที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ

2. **องค์ประกอบด้านที่สิ่งมนุษย์ประดิษฐ์ขึ้น** เป็นสิ่งที่มนุษย์คิดค้นประดิษฐ์ขึ้นมีหลากหลายลักษณะ ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม และได้นำไปใช้ในชุมชน เช่น อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ปรัชญา ค่านิยม ความเชื่อ ความรู้ต่าง ๆ เป็นต้น สิ่งทั้งหลายที่มนุษย์คิดค้นขึ้นมาจะมีความสัมพันธ์กันต่อกันในแต่ละชนิด

ของมันเอง ความสัมพันธ์เหล่านี้คล้าย ๆ กับลูกโซ่ที่ต่อกันเป็นช่วง ๆ อันเป็นการแสดงถึงความสัมพันธ์ภายในองค์ประกอบของสิ่งที่มนุษย์คิดค้นขึ้น

3. องค์ประกอบด้านสิ่งที่มีธรรมชาติสร้างขึ้น สิ่งที่มีธรรมชาติสร้างขึ้นมาหมายรวมทุกอย่าง ที่เกี่ยวข้องกับพืช สัตว์ ทรัพยากรธรรมชาติทั้งหลาย ซึ่งทุกชุมชนจะมีสิ่งที่มีธรรมชาติสร้างขึ้นเป็นส่วนประกอบอยู่ทั้งนั้น องค์ประกอบทั้ง 3 ประการ นี้จะความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอยู่ตลอดเวลา แต่อย่างไรก็ตามองค์ประกอบดังกล่าวนี้ จะมีความเจริญที่ไม่เท่าเทียมกัน เพราะว่ามีตัวบ่งการ (Control point) หรือกลไกที่มีบทบาทในการควบคุมสนับสนุน หรือส่งเสริมองค์ประกอบทั้ง 3 ของชุมชนให้เจริญก้าวหน้า หยุดอยู่กับที่หรือมีการเปลี่ยนแปลงไป ตัวบ่งการสำคัญนี้คือระบบต่าง ๆ ในชุมชนนั่นเอง ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1). **ระบบการปกครอง** การบริหารประเทศขึ้นอยู่กับการจัดรูปการปกครอง อาจเป็นแบบกระจายอำนาจ (Decentralization) หรือเป็นรูปแบบรวมอำนาจอยู่ที่ส่วนกลาง (Centralization) และรูปแบบการปกครองมีอิทธิพลในการกำหนดหรือบ่งชี้องค์ประกอบของชุมชนในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง (Weber, 1997; สงครามชัย ลีทองดี, 2554)

2). **ระบบเศรษฐกิจ** อิทธิพลของระบบเศรษฐกิจต่อองค์ประกอบนับว่ามีมาก การที่ชุมชนใดชุมชนหนึ่งหรือประเทศใดประเทศหนึ่งจะเป็นประเทศอุตสาหกรรมหรือเกษตรกรรมนั้น ระบบเศรษฐกิจนับได้ว่าเป็นตัวกำหนดการเปลี่ยนแปลงของชุมชนนั้น ๆ

3). **ระบบการศึกษา** ระบบการศึกษาจะสร้างความสัมพันธ์ของทั้งสามองค์ประกอบ ให้สับสนยิ่งขึ้นหรือแบบง่าย ๆ อย่างเช่น ชุมชนในเมือง คนในชุมชนมีการศึกษามากกว่าในชนบท สถาบันทางสังคม (Social institution) หรือกลุ่มแบบถาวร (Permanent groups) มีมากกว่าชนบท ซึ่งมีเพียงสถาบันครอบครัวเป็นสถาบันหลัก การรวมกลุ่มเพื่อกระทำการกิจกรรมบางอย่างร่วมกัน ก็จะทำให้รูปลักษณะง่าย ๆ และกลุ่มสลายตัวไปเมื่อกิจกรรมสิ้นสุดลง

4). **ศาสนา** ตัวกำหนดความสัมพันธ์ขององค์ประกอบภายในชุมชนหนึ่ง ๆ ที่มีความสำคัญไม่น้อย โดยเฉพาะในชุมชนที่ยังอยู่ในขั้นพัฒนา (Developing community) อิทธิพลเรื่องความเชื่อศาสนาหรือลัทธิศาสนาของชุมชนนั้นมีอิทธิพลมากที่จะสร้างความสัมพันธ์ หรือเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ของชุมชนหนึ่งได้

5). **องค์ประกอบด้านภูมิศาสตร์ (Topographical)** ได้แก่ พื้นที่น้ำ ดิน อากาศและทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งเหล่านี้มีอิทธิพลต่อการเกิดขึ้นของชุมชน หากบริเวณหรือแหล่งใดมีความอุดมสมบูรณ์หรือมีความเหมาะสมก็ จะทำให้มนุษย์สามารถมาตั้งหลักแหล่งที่อยู่อาศัยและทำให้ชุมชนขยายหรือเจริญเติบโตมากยิ่งขึ้น

6). **องค์ประกอบด้านการประกอบอาชีพ** เป็นสภาวะการประกอบอาชีพ การผลิตและ การเลี้ยงชีพของมนุษย์ โดยเฉพาะเกษตรกรรมหรืออุตสาหกรรมเป็นวิถีทางเศรษฐกิจที่จะนำผลประโยชน์ให้เกิดขึ้น หากได้ผลผลิตดีก็ย่อมทำให้เศรษฐกิจดีไปด้วย ชุมชนก็สามารถเกิดขึ้นและดำรงอยู่ได้

7). **องค์ประกอบทางสังคม (Social)** ได้แก่ ความสงบสุข ความปลอดภัย การร่วมมือ ร่วมใจกัน ความเฉลียวฉลาดของประชาชน เป็นต้น หากที่ใดปราศจากสิ่งเหล่านี้แล้วชุมชนก็จะเกิดขึ้นไม่ได้ หรือทำให้ชุมชนดำรงอยู่และพัฒนาได้ยาก

8). **ตัวบ่งชี้อื่น ๆ** นอกจากตัวบ่งชี้ที่กล่าวมาแล้ว ยังอาจมีตัวบ่งชี้อื่น ๆ อีก เช่น ด้านธรรมชาติสร้างสรรค์ ได้แก่ สัตว์ การเกิดอุทกภัย หรือมีอากาศหนาวจัด ร้อนจัด เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ล้วนมีอิทธิพลต่อองค์ประกอบของชุมชนอยู่มาก กลุ่มนักวิชาการผู้ปฏิบัติงานเกี่ยวกับการพัฒนาชุมชนในภาคสนาม ได้จำแนกองค์ประกอบชุมชนเป็น 3 องค์ประกอบ คือ คน สิ่งแวดล้อม และสถานการณ์ โดยมีคำอธิบาย ดังนี้

คน เป็นองค์ประกอบสำคัญของชุมชน และเป็นเป้าหมายสำคัญที่ต้องได้รับการพัฒนา ก่อนสิ่งอื่น การพัฒนาชุมชนจึงเป็นหลักการพัฒนาคนเป็นที่สำคัญ

สิ่งแวดล้อม หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่อยู่รอบ ๆ ตัวคน ซึ่งมีผลกระทบต่อการดำรงชีวิตประจำวัน เป็นสิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น สิ่งแวดล้อมมีความสัมพันธ์กับตัวคนมาก เพราะถ้าสิ่งแวดล้อมไม่ดี ความเป็นอยู่ของคนในชุมชนก็จะเกิดความลำบากตามไปด้วย

สถานการณ์ หมายถึง เหตุการณ์หรือความเคลื่อนไหวต่าง ๆ ในชุมชนอันเป็นผลมาจากการติดต่อปะทะสังสรรค์กันระหว่างคนในชุมชน ทั้งแบบที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ

โครงสร้างชุมชน

โครงสร้างชุมชนเกิดจากการรวมเข้าด้วยกันอย่างเป็นระเบียบขององค์ประกอบที่สำคัญ ได้แก่ (ไพเราะ ผ่องโชค และคณะ, 2560; วรณภา คัยแค และ กัมปนาท วงษ์วัฒน์พงษ์, 2564; สิริยา รัตนช่วย, 2557)

1. บุคคล หมายถึง คนที่มีคุณลักษณะหรือบุคลิกแตกต่างกันไปเนื่องจากพันธุกรรมและสิ่งแวดล้อม
2. กลุ่มคน หมายถึง บุคคลตั้งแต่ 2 คน ที่มีความสัมพันธ์ทางสังคมด้วยการกระทำต่อกัน คือ มีปฏิริยาโต้ตอบกันและเข้าใจกัน
3. สถานภาพและบทบาท ได้แก่ ตำแหน่งหน้าที่ของบุคคลซึ่งผูกพันกันอยู่ในสังคม บุคคลแต่ละคนจะมีสถานภาพและบทบาทหลายอย่างตามกลุ่มที่สังกัดอยู่
4. ระบบสังคม เป็นเครื่องมือซึ่งกำหนดและเป็นแนวทางให้สมาชิกของสังคมยึดถือปฏิบัติ เพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อยและสงบสุขของสังคม
5. สถาบันทางสังคม หมายถึง คุณธรรมและกิจกรรมบางอย่างที่มีความสำคัญต่อสังคมมนุษย์ เช่น สถาบันครอบครัว สถาบันศาสนา สถาบันเศรษฐกิจ สถาบันทางการเมือง สถาบันนันทนาการ เป็นต้น

นักสังคมวิทยาได้อธิบายโครงสร้างของชุมชนในเชิงสังคมวิทยาว่าชุมชนมีโครงสร้างทางสังคมเพื่อการอยู่รอดของสังคมที่สำคัญ 2 ส่วน คือ

1. องค์การทางสังคมในชุมชน

องค์การทางสังคมในชุมชนเป็นกระบวนการจัดระบบทางสังคมของสมาชิกในชุมชน (Process of social organization) และกลุ่มสมาชิกของชุมชนที่ได้รับการจัดระเบียบแล้ว (Organization group)

1.1 กระบวนการจัดระเบียบทางสังคมของสมาชิกในชุมชน เป็นทั้งการสร้างและการสอนระเบียบของสังคมให้กับสมาชิกในชุมชน โดยการสร้างความเชื่อ (Belief) ความรู้ (Wisdom) ค่านิยม (Value) อุดมการณ์ (Ideology) บรรทัดฐาน (Norm) คุณธรรม (Virtue) การกำหนดสถานภาพ (Status) และบทบาท (Role) ผ่านกระบวนการขัดเกลาทางสังคม (Socialization) เพื่อให้สมาชิกยอมรับและปฏิบัติตามระเบียบทางสังคมและสถานภาพที่ดำรงอยู่

1.2 กลุ่มสมาชิกของชุมชนที่ได้รับการจัดระเบียบทางสังคมแล้ว เป็นกลุ่มสมาชิกที่ได้ผ่านกระบวนการจัดระเบียบทางสังคมแล้ว จนมีแบบแผนพฤติกรรมความสัมพันธ์ทางสังคม เช่น ภาระหน้าที่ (Function) กลุ่มสังคม (Social group) ครอบครัว (Family) สมาคม (Association) ชนชั้น (Class) และสังคมมนุษย์ (Society) เป็นต้น

2. สถาบันทางสังคมในชุมชน

สถาบันทางสังคมในชุมชนเป็นแบบอย่างในการคิดของสมาชิกในชุมชน ได้แก่ ความเชื่อ ค่านิยม อุดมการณ์ คุณธรรมและแบบอย่างในการกระทำสิ่งต่าง ๆ ของสมาชิก

หน้าที่ของชุมชน

หน้าที่ของชุมชน ตามแนวคิดของนักสังคมวิทยา และนักสังคมมานุษยวิทยา (ไพเราะ ผ่องโชค และคณะ, 2560; วรรณภา คัญแคะ และ กัมปนาท วงษ์วัฒน์พงษ์, 2564; สิริยา รัตนช่วย, 2557) ได้อธิบายหน้าที่ของชุมชนดังต่อไปนี้

1. ให้บริการขั้นต้นแก่สมาชิก บริการขั้นต้น หมายถึง สิ่งที่สมาชิกของชุมชนทุกเพศวัยต้องใช้ และเป็นสิ่งที่ทำให้สมาชิกในชุมชนมีความสุข เช่น ปัจจัยสี่ สถานพยาบาล โรงเรียน สถาบันศาสนา ซึ่งรวมถึงความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณี ซึ่งควบคุมพฤติกรรมให้คนอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขภายในชุมชน
 2. จัดให้มีสิ่งอำนวยความสะดวกเบื้องต้นสำหรับสมาชิก สิ่งอำนวยความสะดวกเบื้องต้นย่อมแล้วแต่ประเภทของชุมชน และความเจริญมากน้อยของชุมชน เช่น ถนนภายในชุมชน น้ำใช้เพื่อการประกอบอาชีพ ไฟฟ้า สถานที่พักผ่อนหย่อนใจ เป็นต้น
 3. จัดให้มีหน่วยการปกครองท้องถิ่น ทำหน้าที่เป็นผู้จัดระเบียบชุมชน เป็นตัวแทนของสมาชิกชุมชนที่จะตัดสินใจในการกระทำหรือไม่กระทำการอย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อประโยชน์ส่วนรวมของชุมชน
 4. จัดให้มีการคุ้มครองรักษาสวัสดิภาพของสมาชิก ทั้งทรัพย์สินและร่างกาย ความสงบสุขของชุมชน ทางด้านสวัสดิภาพ ทรัพย์สิน และร่างกาย
 5. ดำรงไว้ซึ่งภาระหน้าที่ทางสรีรวิทยาของสมาชิกในชุมชน สมาชิกภายในชุมชนที่เกิดมาแทนสมาชิกที่ตายจากไปจะต้องได้รับการเลี้ยงดูเอาใจใส่ในเรื่องปัจจัยทั้ง 4 คือ ที่อยู่อาศัย อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค
 6. จัดให้มีการบริการทางเศรษฐกิจและบริการอื่น ๆ เพื่อสมาชิก ภาระหน้าที่ในข้อนี้คือการพยายามตอบสนองความต้องการของสมาชิกในชุมชนในด้านเศรษฐกิจ รวมตลอดถึงบริการในด้านเศรษฐกิจ ในด้านการตลาด เพื่อให้ได้ผลผลิตที่มีประสิทธิภาพที่สุด
 7. หน้าที่ในการผลิตสมาชิกใหม่ของชุมชน เพื่ออัตราการเกิด ให้บริการและเลี้ยงดูให้เป็นผู้มีคุณภาพ
 8. ให้ความสนใจเป็นพิเศษในขบวนการให้การศึกษา การปลูกฝังความรู้สมาชิกสมาชิกของชุมชนให้อยู่ในแนวทางที่ชุมชนต้องการ มีการวางแผนในการศึกษาอบรมปลูกฝังชนรุ่นหลัง
 9. การรักษาความสงบเรียบร้อยภายในชุมชน และจัดสวัสดิการแก่สมาชิกในชุมชน นอกจากนี้จะจัดในรูปแบบของขนบธรรมเนียมประเพณีแล้ว ยังหมายถึงข้อกำหนดกฎหมายที่ใช้ในชุมชน ที่มีส่วนช่วยควบคุมความประพฤติ เพื่อให้เกิดความสงบสุข
 10. หน้าที่สร้างสรรค์ปลูกฝังค่านิยมของสมาชิกในชุมชน การยอมรับบทบาทแนวความคิดริเริ่มที่ดี เป็นกำลังใจและความภาคภูมิใจของสมาชิกในชุมชน ก่อให้เกิดความผูกพันทางจิตใจแก่สมาชิกในชุมชน
- หน้าที่ของชุมชนยังสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภท คือหน้าที่ของชุมชนโดยทั่วไปและหน้าที่ตามประเภทและลักษณะของชุมชน จำแนกออกได้ ดังนี้

1. หน้าที่ของชุมชนโดยทั่วไป

1.1 หน้าที่ทางชีวภาพ คือการจัดหาสมาชิกใหม่ให้ชุมชนด้วยวิธีการสืบพันธุ์ตามธรรมชาติและการย้ายถิ่นจากชุมชนอื่น เพื่อการดำรงอยู่ของชุมชนอย่างถาวร

1.2 การคมนาคมสื่อสาร โดยจัดให้มีระบบการติดต่อสื่อสาร เช่น ภาษาพูดและ ภาษาเขียน โทรศัพท์ โทรสาร ไปรษณีย์ โทรเลข อินเทอร์เน็ต เป็นต้น เพื่อให้สมาชิกในชุมชนสามารถ ติดต่อสื่อสารระหว่างกันได้ รวมทั้งจัดให้มีคมนาคมขนส่งเพื่อติดต่อกันภายในชุมชนและกับชุมชนอื่น ๆ อีกด้วย

1.3 การอบรมกล่อมเกลายทอดวัฒนธรรมให้สมาชิก เช่น ปลูกฝังและถ่ายทอด ให้สมาชิกในครอบครัว ชุมชนรู้จักบทบาทหน้าที่ของตนเองและบุคคลอื่น ให้รู้แนวทางในการประพฤติ ปฏิบัติตนในชุมชน

ให้รู้จักขนบธรรมเนียมประเพณีของชุมชน เพื่อให้การดำรงชีวิตในชุมชนเป็นไปโดยราบรื่น เป็นต้น

1.4 การให้บริการขั้นต้นแก่สมาชิก เช่น การจัดให้มีการผลิตสินค้าเครื่องอุปโภคบริโภคและการบริการต่าง ๆ มีบ้านเรือนที่อยู่อาศัยถูกสุขลักษณะ การดูแลด้านสุขภาพอนามัย สาธารณูปโภค เพื่อตอบสนองความต้องการพื้นฐานของสมาชิก ช่วยให้สมาชิกมีความสะดวกสบายในการดำรงชีวิต

1.5 การจัดระบบความสัมพันธ์ของสมาชิก ให้สมาชิกมีความสัมพันธ์กันในด้านลักษณะ ของการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน การเอื้ออาทรต่อกัน

ลักษณะของชุมชน

จากความหมายและแนวคิดเกี่ยวกับชุมชนดังที่กล่าวมาแล้วนั้น จะเห็นได้ว่าชุมชนมีลักษณะที่สำคัญหลายประการ ดังนี้ (โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์, 2545; จริยาวัตร คมพยัคฆ์ และวนิดา ดรุณศักดิ์ชัย, 2554; ไพเราะ ผ่องโชค และคณะ, 2560)

1. การรวมตัวกันของกลุ่มคน (Group of people) กล่าวคือเป็นการรวมตัวกันของบุคคล ตั้งแต่ 2 คนขึ้นไปจนเป็นประชากรหรือพลเมืองของชุมชนที่มีความหลากหลาย ซึ่งเริ่มตั้งแต่การรวมเป็นกลุ่มเล็ก องค์กรชุมชน สถาบัน มูลนิธิ สหกรณ์หรือเรียกชื่อเป็นอย่างอื่นในเครือข่ายสังคมเสมือนจริง

2. มีอาณาเขตบริเวณทางภูมิศาสตร์สำหรับเป็นที่ตั้ง (Area) เป็นขอบเขตของการรวมตัวกัน ซึ่งอาจจะเป็นขอบเขตเชิงนิเวศ เป็นพื้นที่ธรรมชาติตามสภาพภูมิศาสตร์หรือภูมิประเทศของชุมชนนั้น ๆ เช่น พื้นที่ริมฝั่งทะเล พื้นที่เชิงเขา พื้นที่ลุ่มน้ำหรืออาจจะเป็นที่ที่มนุษย์สร้างขึ้น เช่น อาคาร บ้านเรือน สถานที่ทำการ เป็นต้น หรืออาจจะเป็นขอบเขตพื้นที่ทางการปกครอง เช่น หมู่บ้าน ตำบล อำเภอ จังหวัด หรือเขตพื้นที่ลักษณะเฉพาะ เช่น เขตเศรษฐกิจ เขตการพัฒนา เขตอนุรักษ์และการท่องเที่ยว เป็นต้น

3. การมีปฏิสัมพันธ์หรือปฏิบัติต่อกัน (Relationship or interaction) คือการติดต่อสัมพันธ์กันมีความสนใจทางสังคมร่วมกัน มีกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกัน มีความสนิทสนมกัน มีความสัมพันธ์แบบพบปะกันโดยตรง (Face to face) มีปฏิสัมพันธ์ร่วมกันระหว่างคนในชุมชนและนอกชุมชน ในลักษณะของชุมชนแห่งการเรียนรู้ (Learning community)

4. มีความผูกพันและความรู้สึกเป็นเจ้าของ (Sense of belongingness) โดยเป็นความรักและความห่วงใยในชุมชน เมื่อสมาชิกมีความหลากหลายเกิดขึ้น ย่อมจำเป็นต้องสร้างพื้นฐานความรัก ความเมตตาเอื้ออาทรต่อกัน สมานฉันท์สามัคคีต่อกัน มีความรู้สึกเป็นเจ้าของต่อชุมชน ซึ่งจะเป็นส่วนเชื่อมโยงให้เกิดความร่วมมืออย่างมีพลังและชุมชนเข้มแข็งต่อไป

5. มีวัตถุประสงค์และเป้าหมายร่วมกัน (Goal and target) การรวมตัวของกลุ่มคนในชุมชนจะเป็นการรวมตัวที่ไม่หละหลวมเพียงชั่วคราว แต่เป็นการรวมตัวที่มีวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่ตรงและปรารถนากระทำให้สำเร็จร่วมกัน

6. มีจิตสำนึกร่วมกันและมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อนำไปสู่เป้าหมายของชุมชน (Public consciousness) สมาชิกที่รวมตัวกันจะมีความหลากหลายของกลุ่มในชุมชน การกระทำหรือกิจกรรมก็จะมี ความหลากหลายตามลักษณะการเกิดขึ้นของกลุ่มเหล่านั้น นอกจากนี้ชุมชนยังมีกิจกรรมที่ทำให้เกิดผลประโยชน์เพื่อบริการสาธารณะและใช้ประโยชน์ร่วมกัน

7. มีการจัดระเบียบของชุมชน (Organization) เป็นการจัดระเบียบความเรียบร้อยของชุมชน การควบคุมความสัมพันธ์สภาพของสมาชิก เช่น การมีบรรทัดฐานทางสังคม (Social norms) การจัดช่วงชั้นทางสังคม (Social stratification) สถาบันทางสังคม (Social institution) และวัฒนธรรมของชุมชน (Culture) มีระบบ

การจัดการที่ดีเพื่อให้สมาชิกได้ประพฤติปฏิบัติตามระเบียบแบบแผนและวัฒนธรรมที่ได้สร้างไว้ ทั้งนี้เพื่อให้สมาชิกในชุมชนได้ใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข

8. มีการติดต่อสื่อสารและมีเครือข่าย (Communication and network) ในชุมชนสมาชิกจะมีระบบของการติดต่อสื่อสารเพื่อการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ เช่น การพบปะพูดคุย การประชุม การใช้สื่อพื้นบ้าน การใช้เทคโนโลยีสื่อสารผ่านระบบอินเทอร์เน็ต (Internet, social network) เป็นต้น ดังนั้น ลักษณะของชุมชนดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้นอาจมีมิติที่เปลี่ยนแปลงได้ ด้วยเหตุที่สังคมปัจจุบันมีระบบการสื่อสารและเทคโนโลยีที่ทันสมัย ทำให้พรมแดนทางกายภาพหรือสภาพภูมิศาสตร์ลดลง หรือที่เรียกว่า **“ชุมชนไร้พรมแดน”** การเปรียบเทียบชุมชนท้องถิ่นกับชุมชนเครือข่ายหรือชุมชนเมือง อาจมีการเปลี่ยนแปลงได้ อย่างไรก็ตามความเป็นชุมชนยังคงอาศัยพื้นที่ทางกายภาพ วัฒนธรรมและพื้นที่ทางสังคมเป็นเส้นแบ่งของความเป็นชุมชน ฉะนั้นลักษณะของความเป็นชุมชนจึงมีได้มีเพียงหนึ่งเดียว การให้ความหมาย ลักษณะของชุมชนในสมัยปัจจุบัน จึงจำเป็นต้องพิจารณาถึงความสอดคล้องกับสภาพการณ์ที่เกิดขึ้น ความก้าวหน้าของเทคโนโลยีและกระบวนการที่จะนำไปสู่การเรียนรู้ร่วมกันของชุมชน

การเกิดขึ้นของชุมชน

ชุมชนเป็นวิวัฒนาการในการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์หลังจากที่มีการดำรงชีพแบบเร่ร่อน มนุษย์จึงได้มีการรวมกลุ่มกันเพื่อทำกิจกรรมต่าง ๆ ซึ่งในระยะเวลาต่อมามนุษย์ก็ได้มีพัฒนาการเปลี่ยนไปในทางที่ดีขึ้น จึงสรุปถึงการเกิดขึ้นของชุมชนไว้ ดังนี้ (สนธยา พิงศรี. 2535; สิริยา รัตนช่วย, 2559; Hunt, 2009; Lortie, 2004)

1. กระบวนการเกิดของชุมชน

1.1 บุคคลหรือคนตั้งแต่สองคนขึ้นไปมารวมกลุ่มกันเพื่อวัตถุประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น การสมรส การประกอบธุรกิจ การประกอบอาชีพ การศึกษา การทำกิจกรรมทางศาสนา การตั้งบ้านเรือนเพื่ออยู่อาศัย เป็นต้น ในบริเวณใดบริเวณหนึ่ง การรวมกลุ่มในลักษณะนี้เรียกว่า กลุ่มคน

1.2 กลุ่มคนทั้งหมดหรือจำนวนหนึ่งที่รวมกันอยู่นั้นเกิดความรู้สึกว่าจะต้องทำกิจกรรมร่วมกัน เพื่อการบรรลุวัตถุประสงค์บางอย่างร่วมกัน จึงเกิดการจัดระเบียบความสัมพันธ์ในรูปแบบของกลุ่มสังคมและองค์กรทางสังคมขึ้น เช่น ครอบครัว บริษัท สมาคมวิชาชีพต่าง ๆ สถาบันศาสนา เป็นต้น

1.3 กลุ่มสังคมหรือองค์กรทางสังคมที่เกิดขึ้น กำหนดสถานที่ดำเนินกิจกรรมอย่างแน่นอนจึงเกิดการตั้งที่อยู่อาศัยในบริเวณใกล้เคียงกับสถานที่ดำเนินกิจกรรมในลักษณะของละแวกบ้านหรืออื่น ๆ ทำให้ความสัมพันธ์และการพึ่งพาอาศัยกันเพิ่มมากขึ้น

1.4 กลุ่มสังคมที่รวมตัวกันในลักษณะของละแวกบ้านขยายตัวเป็นชุมชน ซึ่งอาจเป็นละแวกบ้านที่ใหญ่ขึ้นหรือเกิดละแวกบ้านใหม่ขึ้นได้หลาย ๆ ละแวกบ้านรวมกันเป็นชุมชนที่มีขนาดใหญ่ขึ้น เช่น หมู่บ้านตำบล เป็นต้น

2. สาเหตุการเกิดขึ้นของชุมชน

2.1 ความเป็นสัตว์สังคมของมนุษย์ กล่าวคือมนุษย์ไม่สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้เพียงลำพังต้องพึ่งพาอาศัยผู้อื่นจึงจะมีชีวิตรอด จึงต้องใช้ชีวิตร่วมกับผู้อื่นในลักษณะของชุมชนและสังคม

2.2 การตั้งถิ่นฐานและการย้ายถิ่นของมนุษย์ คนจำนวนหนึ่งไปรวมกันตั้งถิ่นฐานเพื่อเป็นที่อยู่อาศัยในอาณาบริเวณหรือสถานที่ซึ่งไม่มีใครอยู่อาศัยมาก่อน อาจจะเริ่มต้นจากบุคคลเพียงคนเดียว

หรือครอบครัวเดียวกันแล้วมีคนอื่น ๆ ตามไปภายหลังจึงเกิดกลุ่มคน และชุมชนขึ้นตามลำดับ

2.3 การขยายตัวของอุตสาหกรรม สังคมอุตสาหกรรมมีความเจริญก้าวหน้าเกิดการขยายตัวของโรงงานอย่างรวดเร็ว ทำให้เกิดความแออัดมักตั้งอยู่ในเมือง จำกัดด้วยบริเวณที่ทำการจึงย้ายโรงงานออกไปตั้งที่อื่นบนพื้นที่ดินว่างเปล่าที่มีขนาดใหญ่และราคาไม่แพง เป็นต้น

2.4 การขยายตัวของเมือง เนื่องจากพื้นที่เมืองเป็นชุมชนขนาดใหญ่ที่ประกอบด้วยผู้คนจำนวนมากเป็นศูนย์กลางการค้าและธุรกิจบริการและอื่น ๆ ทำให้ผู้คนอพยพเข้าสู่เมืองมาก ดังนั้น เมืองจึงขยายตัวออกไปยังบริเวณที่เป็นพื้นที่ว่างเปล่าอย่างรวดเร็วจึงเกิดชุมชน เช่น กรุงเทพมหานคร เชียงใหม่ เป็นต้น

2.5 การประกอบธุรกิจเกี่ยวกับบ้านและที่ดิน นักธุรกิจบ้านและที่ดินมีส่วนสำคัญในการคัดเลือกที่ดินที่เหมาะสมเพื่อจัดทำโครงการสำหรับเป็นที่อยู่อาศัยและขยายขนาดของชุมชนมากขึ้น

2.6 แนวนโยบายของรัฐ ชุมชนเกิดขึ้นได้จากการกำหนดนโยบายของรัฐ ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมืองและความมั่นคง เช่น การจัดสรรที่อยู่อาศัยและที่ทำกินให้แก่ประชาชนในรูปของนิคมสร้างตนเอง การปฏิรูปที่ดิน โครงการพัฒนาพื้นที่เฉพาะ เช่น โครงการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออกและภาคใต้ โครงการนิคมอุตสาหกรรมในภูมิภาคและจังหวัดต่าง ๆ ทำให้เกิดชุมชนรูปแบบต่าง ๆ ขึ้น

2.7 การหนีภัยของมนุษย์ ภัยธรรมชาติ เช่น แผ่นดินไหว ภูเขาไฟระเบิด ฝนแล้ง น้ำท่วม เป็นต้น และภัยที่มนุษย์สร้างขึ้น เช่น สงคราม อาชญากรรม การเมือง มลพิษทางสิ่งแวดล้อม เป็นต้น ทำให้มนุษย์ต้องหนีภัยไปหาถิ่นที่อยู่หรือจัดตั้งชุมชนใหม่ที่ปลอดภัยกว่าเดิม

2.8 สภาพทางภูมิศาสตร์และสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสม บริเวณบางแห่งมีสภาพที่เหมาะสมต่อการเกิดชุมชน เช่น ตั้งอยู่ริมฝั่งน้ำ มีดินดี มีทรัพยากรมาก ภูมิประเทศสวยงาม เป็นต้น จึงเป็นปัจจัยดึงดูดให้มนุษย์เข้าไปประกอบกิจกรรมต่าง ๆ และขยายตัวเป็นชุมชนขึ้น

2.9 ความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ทำให้มนุษย์พัฒนาการทางความรู้ ความคิด และเครื่องมือต่าง ๆ ช่วยให้นักวิจัยค้นพบดินแดนต่าง ๆ ในโลกมนุษย์นำไปสู่การตั้งชุมชนใหม่ขึ้น เช่น การเกิดประเทศสหรัฐอเมริกา ออสเตรเลีย นิวซีแลนด์ เป็นต้น ความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ทำให้มนุษย์สามารถสร้างชุมชนได้ในทุกสถานที่ด้วยระบบการสื่อสารแบบไร้พรมแดน

2.10 การขยายตัวของการคมนาคมสื่อสาร เส้นทางคมนาคม เช่น รถยนต์ รถไฟ เครื่องบิน ทำให้เกิดสถานีขนส่ง สถานีรถไฟ สนามบิน ท่าเรือและอู่เรือ เป็นต้น ซึ่งมีผลต่อการเกิดของชุมชน เพราะบริเวณเหล่านี้มีผู้คนสัญจรไปมาเป็นจำนวนมาก เหมาะแก่การเข้าไปอยู่อาศัยและดำเนินธุรกิจประเภทต่าง ๆ ส่วนการสื่อสาร เช่น วิทยุ โทรทัศน์ โทรศัพท์ อินเทอร์เน็ตทำให้มนุษย์มีการติดต่อสัมพันธ์กันในรูปแบบใหม่ ๆ ทำให้เกิดชุมชนแบบใหม่ขึ้นมาอย่างต่อเนื่อง

สรุปได้ว่ากระบวนการเกิดของชุมชนและสาเหตุการเกิดขึ้นของชุมชนมาจากปัจจัยสำคัญ 3 ประการ คือ มาจากธรรมชาติของมนุษย์เองที่จะต้องดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่ม เป็นชุมชน เป็นสังคมเกิดจากการเรียนรู้ร่วมกันของมนุษย์ที่ได้มีพัฒนาการในทางที่ดีขึ้น หรือสืบเนื่องจากการพัฒนาด้านวิทยาการต่าง ๆ ที่มนุษย์ได้มีการประดิษฐ์คิดค้นขึ้นเอง หรือการแลกเปลี่ยนวิทยาการจากแหล่งอื่นเกิดจากความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารจนเกิดเป็นระบบเครือข่ายสังคม และเป็นสาเหตุการเกิดของชุมชน

ประเภทของชุมชน

การจัดแบ่งประเภทของชุมชนนั้น ได้มีผู้ศึกษาและจัดแบ่งประเภทของชุมชน ออกเป็นประเภทต่าง ๆ หลายประเภทด้วยกัน (สนธยา พิงศรี. 2535; สิริยา รัตนช่วย, 2559; ศราวุธ ชันธวิชัย และคณะ, 2565; Hunt, 2009; Lortie, 2004) โดยแต่ละประเภทมีรายละเอียดที่สำคัญ ดังนี้

1. การแบ่งตามขนาดของประชากร

การแบ่งชุมชนตามขนาดของประชากร เป็นการแบ่งประเภทของชุมชนตามจำนวนของสมาชิกในชุมชน แบ่งออกเป็น 5 ประเภท ดังนี้

- 1.1 หมู่บ้านเล็ก (Hamlet) คือชุมชนที่มีประชากรต่ำกว่า 1,000 คน
- 1.2 หมู่บ้าน (Village) คือชุมชนที่มีประชากรตั้งแต่ 1,000-2,500 คน
- 1.3 เมืองเล็ก (Town) คือชุมชนที่มีประชากรตั้งแต่ 2,500-25,000 คน
- 1.4 เมือง (City) คือชุมชนที่มีประชากรตั้งแต่ 25,000-100,000 คน
- 1.5 เมืองใหญ่ (Large city) คือชุมชนที่มีประชากรตั้งแต่ 100,000-1,000,000 คน

2. การแบ่งตามลักษณะของกิจกรรมต่าง ๆ

การแบ่งชุมชนตามลักษณะกิจกรรมหลักที่สมาชิกในชุมชนได้กระทำ แบ่งออกได้ 3 ประเภท ดังนี้

- 2.1 ชุมชนศูนย์การค้า (Trade center) เป็นชุมชนที่มีร้านค้าจำหน่ายอาหารหรือมีตลาดสดจำหน่ายสินค้า ถ้าเป็นชุมชนที่มีความเจริญสูงก็อาจมีห้างสรรพสินค้าหรือย่านการค้า
- 2.2 ชุมชนศูนย์กลางการขนส่ง (Transportation center) เช่น ชุมชนทางรถไฟ สถานีขนส่งที่รวมสินค้าของรถบรรทุก ท่าเรือส่งสินค้าและโดยสาร
- 2.3 ชุมชนศูนย์กลางของการบริการต่าง ๆ (Service center) เช่น ชุมชนที่เป็นที่ตั้งของหน่วยงานราชการ ชุมชนที่เป็นแหล่งท่องเที่ยว เมืองโบราณ ชุมชนบริเวณชายแดน สถานที่ตากอากาศหรือเมืองที่เป็นแหล่งพินัน เป็นต้น

3. การแบ่งตามลักษณะทางนิเวศวิทยา

การแบ่งชุมชนตามลักษณะทางนิเวศวิทยาแบ่งออกเป็น 4 ประเภท ดังนี้

- 3.1 ชุมชนบริการขั้นต้น เป็นชุมชนขนาดเล็กที่ทำการผลิตสินค้าในรูปของวัตถุดิบ ซึ่งเป็นขั้นแรกของกระบวนการจำหน่าย เช่น ชุมชนที่มีกิจการกลึงกรรม ประมง เหมือนแร่ เป็นต้น
- 3.2 ชุมชนจำหน่ายหรือชุมชนการค้า เป็นชุมชนย่านการค้า ศูนย์กลางการค้า จำหน่ายวัตถุดิบที่ได้รับมาจากชุมชนบริการขั้นต้น
- 3.3 ชุมชนอุตสาหกรรม ทำหน้าที่บริการในรูปแบบต่าง ๆ ทั้งอุตสาหกรรมขนาดย่อยและอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ มีการพัฒนาอุตสาหกรรมที่เด่นชัดอย่างน้อยหนึ่งแห่ง มีการจำหน่ายผลผลิต
- 3.4 ชุมชนประเภทพิเศษ เป็นชุมชนที่มีลักษณะพิเศษที่แตกต่างจากลักษณะชุมชนที่กล่าวมาเบื้องต้น แต่มีลักษณะพิเศษ เช่น ชุมชนศูนย์การศึกษา ศูนย์ที่พักตากอากาศ ศูนย์กลางทางการเมือง เป็นต้น

4. การแบ่งตามหน่วยการปกครอง

การแบ่งชุมชนตามหน่วยการปกครอง เป็นการแบ่งประเภทของชุมชนโดยพิจารณาตามการบริหารราชการแผ่นดินของประเทศ ซึ่งแต่ละชุมชนมีเกณฑ์ในการแบ่งและมีชื่อเรียกแตกต่างกันออกไป

ในประเทศไทยได้แบ่งชุมชนตามหน่วยการปกครองออกเป็น 3 ประเภท ดังนี้

4.1 การปกครองส่วนกลาง แบ่งชุมชนตามหน่วยการปกครองออกเป็นกรม ทบวง กระทรวง เป็นต้น

4.2 การปกครองส่วนภูมิภาค แบ่งชุมชนตามขนาด ความเจริญก้าวหน้า และรูปแบบของการบริหารเป็นหมู่บ้าน ตำบล อำเภอ และจังหวัด

4.3 การปกครองส่วนท้องถิ่น แบ่งชุมชนออกเป็นองค์การบริหารส่วนจังหวัด (อบจ.) เทศบาล (เทศบาลนคร เทศบาลเมือง เทศบาลตำบล) องค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) เมืองพัทยา และกรุงเทพมหานคร ซึ่งแต่ละแห่งจะแบ่งเป็นชุมชนย่อยอีก เช่น เขตต่าง ๆ เป็นต้น

5. การแบ่งตามวิวัฒนาการของเศรษฐกิจ

การแบ่งชุมชนตามวิวัฒนาการของเศรษฐกิจ เป็นการแบ่งชุมชนตามลักษณะเศรษฐกิจของ ชุมชนที่เกิดขึ้นตั้งแต่เศรษฐกิจที่เกิดขึ้นเป็นลำดับแรกสุด จนกระทั่งปัจจุบัน แบ่งออกได้เป็น 4 ประเภท ดังนี้ (โกมาตร, 2545; จริยาวัตร และวนิดา, 2554; ไพเราะ และคณะ, 2560)

5.1 ชุมชนล่าสัตว์และเก็บอาหารป่า จัดว่าเป็นชุมชนลำดับแรกของมนุษย์ และสิ้นสุดเมื่อประมาณหมื่นกว่าปีที่ผ่านมามีลักษณะสำคัญ คือมนุษย์ดำรงชีวิตด้วยการล่าสัตว์และเก็บพืชป่าที่มีอยู่ตามธรรมชาติเป็นอาหาร มีสมาชิกประมาณ 10-100 คน และเป็นเครือญาติเดียวกัน บริเวณที่อยู่อาศัยมักตั้งอยู่ในถ้ำ ที่ให้ความมั่นคงและปลอดภัยในระดับหนึ่ง การตั้งหลักแหล่งที่อยู่อาศัยเป็นแบบชั่วคราว มีความเชื่อเกี่ยวกับศาสนาและไสยศาสตร์ ผูกพันกับอำนาจลึกลับในธรรมชาติที่เกี่ยวกับเรื่องอาหาร ความปลอดภัยของชีวิตของชุมชน มีความสามารถในการสร้างเทคโนโลยีจำกัด ให้ความเจริญก้าวหน้าทางวัตถุน้อย มักจะย้ายชุมชนไปยังแหล่งอาหารที่อุดมสมบูรณ์อยู่เรื่อย ๆ

5.2 ชุมชนเกษตรกรรม เป็นชุมชนที่เกิดขึ้นเมื่อประมาณหมื่นปีที่ผ่านมามีมนุษย์รู้จักพัฒนาเทคโนโลยีประเภทเครื่องมือเครื่องใช้ให้มีประสิทธิภาพสูงขึ้น รู้จักทำการเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์ทำให้ปริมาณอาหารเพิ่มมากขึ้น จนมีผลผลิตส่วนเกินที่สามารถเก็บสะสมไว้หรือนำไปแลกเปลี่ยนกัน การตั้งหลักแหล่งของชุมชนเป็นแบบถาวร ชีวิตความเป็นอยู่ผาสุกสมบูรณ์ขึ้น ความสัมพันธ์ทางสังคมเป็นแบบระบบเครือญาติ จำนวนสมาชิกเพิ่มมากขึ้น เกิดการขยายตัวของชุมชนเป็นหมู่บ้านหลายหมู่บ้านในละแวกใกล้เคียงกัน รู้จักจัดระเบียบการบริหารปกครองและรักษาความปลอดภัยของชุมชน มีผู้นำชุมชนซึ่งทุกคนยอมรับนับถือที่อาจจะไม่ใช่ญาติพี่น้องดูแลปกครองหมู่บ้าน บางแห่งเริ่มขยายเป็นชุมชนเมือง

5.3 ชุมชนอุตสาหกรรม เป็นชุมชนที่มีวิวัฒนาการจากชุมชนเกษตรกรรม อันเป็นผลของการปฏิวัติอุตสาหกรรมในคริสต์ศตวรรษที่ 18 ของประเทศอังกฤษและประเทศในยุโรปตะวันตก แล้วแพร่กระจายไปทั่วโลก เป็นชุมชนที่มีความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีสูงและนำมาใช้แทนแรงงานคนและสัตว์ที่มีมาแต่เดิม มีระบบโรงงานอุตสาหกรรมที่แบ่งแยกหน้าที่กันอย่างชัดเจนระหว่างนายทุน ฝ่ายจัดการและผู้ใช้แรงงาน ความสัมพันธ์ที่เป็นแบบระบบเครือญาติเปลี่ยนเป็นความสัมพันธ์แบบนายจ้างกับลูกจ้าง การจัดช่วงชั้นทางสังคมยึดถือรายได้และฐานะทางเศรษฐกิจเป็นสำคัญ กิจกรรมส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับการผลิต การจำหน่าย การบริโภค การแสวงหากำไร เกิดการขยายตัวของเมืองอย่างรวดเร็ว ในเขตเมืองหรือบริเวณที่อยู่ใกล้เคียงโรงงาน

5.4 ชุมชนการค้าและบริการ เป็นชุมชนต่อเนื่องจากชุมชนอุตสาหกรรม กล่าวคือ เมื่อระบบโรงงานอุตสาหกรรมผลิตสินค้าได้มากขึ้น ทำให้ต้องการวัตถุดิบและตลาดสำหรับจำหน่ายมากขึ้น จึงเกิดระบบธุรกิจการค้าและการผลิตที่มีความคล่องตัวในการซื้อขาย เช่น ระบบการเงินที่มีมาตรฐานในการเปรียบเทียบกับ